

БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКЕ ПРОТИВРЈЕЧНОСТИ У СВЈЕТЛУ СХВАТАЊА И ТУМАЧЕЊА ДЈЕЛА ПЕТРА II ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША ПЕДЕСЕТИХ ГОДИНА ДВАДЕСЕТОГ ВИЈЕКА

Анстракт: Сагледавајући садржаје којим је 1951. године обиљежена стогодишњица смрти Петра II Петровића Његоша, аутор у раду анализира однос Комунистичке партије Југославије према великом пјеснику и разматра како су, идеологијом партије на власти инспирисана, схватања и тумачења Његошеве владавине и књижевног дјела утицала на промовисану политику братства и јединства и питање идентитета босанскохерцеговачких муслимана током педесетих година двадесетог вијека. Такође, аутор анализира колико су различита схватања ове значајне историјске личности и његовог стваралаштва дјеловала на усложњавање укупних политичких и међунационалних односа у Босни и Херцеговини.

Abstract: Reviewing contents by which the centenary of the death of Peter II Petrovic Njegos was marked in 1951, the author analyzes in the paper the attitude of the Communist Party of Yugoslavia towards the great poet. He examines how, by the ideology of the governing party, the understandings and interpretations of Njegos rule and literary work influenced the promoted politics of brotherhood and unity as well as the issue of the Bosnian Muslims' identity during the fifties in XX century. Also, the author analyzes how much the different understandings of this significant historical figure and his creativity have affected the complexity of the overall political and inter-ethnic relations in Bosnia and Herzegovina.

Кључне ријечи: Петар II Петровић Његош, Босна и Херцеговина, противрјечности, Срби, муслимани, КПЈ.

Keywords: Petar II Petrovic Njegos, Bosnia and Herzegovina, controversies, Serbs, Muslims, Communist Party of Yugoslavia.

Комунистичка партија Југославије је током Другог свјетског рата своју политику усмјеравала у правцу помирења, зближавања и будућег суживота

босанскохерцеговачких народа у "збратимљеној" Босни и Херцеговини, на темељима идеолошко-пропагандне форме о њиховој повезаности "чврстим братством у устанку".¹ Након завршетка рата и коначног преузимања власти, југословенски комунисти су кроз политику братства и јединства настојали превладати снажне међунационалне супротстављености проузроковане тешким бременом историјског наслијеђа, те бројним ратним несрећама и затирањима. Противрјечности су се временом смањивале, али је њихово стално постојање била константа босанскохерцеговачке историјске и политичке стварности.²

Питања из историје културе и прошлости уопште имала су значајне рефлексије на укупне политичке и међунационалне односе у централној југословенској републици. За њихово разумијевање важно је сагледати схватања и тумачења дјела Петра II Петровића Његоша, нарочито из разлога што се обиљежавање стогодишњице његове смрти 1951. године поклапало са почетком периода у којем је југословенским комунистима изгледало да, у процесу самоуправљања и рјешавањем класног питања радничке класе, остварују интеграцију југословенске државе и скидају са дневног реда национално питање.³

Централна државна манифестација поводом стогодишњице Његошеве смрти одржана је 1951. у Цетињу. Обиљежена је са више свечаности којим је присуствовао велики број високопозиционираних партијских и државних функционера, научних и културних радника.⁴ Такође, поводом овог важног јубилеја, према инструкцијама Републичког извршног вијећа, у свим већим градовима Босне и Херцеговине, као и у културно-просвјетним установама, одржан је низ манифестација – приредби и свечаних академија.⁵ Његошеви државнички ставови и књижевна дјела инспирисана борбом за слободу свих јужнословен-

¹ Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, dokumenti 1943–1944, knjiga I, Sarajevo 1968, 70–73

² Husnija Kamberović, *Prema modernom društvu: Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine*, Tešanj 2000, 29

³ Љубодраг Димић, *Историја српске државности, књига III: Србија у Југославији*, Нови Сад 2001, 355

⁴ Свечаностима је присуствовао члан Политбироа ЦК КПЈ Моша Пијаде, потпредседник Президијума Народне скупштине ФНРЈ Марко Вујачић, министар председник Савјета за науку и културу Владе ФНРЈ Родољуб Чолаковић, председник Президијума Народне скупштине Србије Сениша Станковић, те поједини чланови ЦК КП Црне Горе, Владе Црне Горе, представници централних комитета и влада других југословенских република. Прослави је у име Савеза књижевника Југославије присуствовао књижевник Иво Андрић. *Политика*, 6. септембар 1951, 1; *Ослобођење*, 7. септембар 1951, 1

⁵ Републичко извршно вијеће, односно Савјет за просвјету, науку и културу Народне Републике Босне и Херцеговине оформио је Одбор за прославу Његошеве стогодишњице, који је дао инструкције и предузео "низ мјера" да се "Његошев јубилеј" у централној југословенској републици "што боље" обиљежи. Архив Босне и Херцеговине (даље: АБХ), фонд: Савјет за просвјету, науку и културу Народне Републике Босне и Херцеговине (даље: СПНКНРБХ), кут. 13/51, сигн. 13547/51, Прослава стогодишњице Петра II Петровића Његоша, Сарајево 19. октобар 1951.

ских народа, учинили су га са становишта идеологије и политике КПЈ "прихvatљивом" историјском личношћу. Позитиван однос Партије према владару и пјеснику – "поборнику слободе", био је видљив у различитима сферама културно-просвјетног и политичког живота.

Заузимао је запажено мјесто у уџбеницима "народног просвјеђивања", нарочито оним намијењеним настави матерњег језика, структурисаним са снажном политичком позадином.⁶ У књижевним остварењима насталим почетком педесетих година, под идеолошким утицајем "новог доба", доминирали су ставови о Његошу као корифеју слободе свих јужнословенских народа.⁷ Истовремено, штампа под контролом КПЈ, у чланцима изашлим поводом обиљежавања вијека од смрти пјесника, такође је изражавала позитивне ставове према Његошу и његовом дјелу.⁸

Комунистичка партија Југославије је своје погледе на умјетничко стваралаштво и културу уопште формирала још пред Други свјетски рат, намјењући јој улогу једног од елемената револуције у служби ширења политичког утицаја и остваривања идеолошких циљева.⁹ Сходно утврђеној матрици, Његош је, поред истицања позитивног утицаја на учвршћивање слободарске свијести народа, коришћен и за промовисање других политичких идеја и одређења владајуће Партије. Кроз тумачење његових државничких ставова и књижевних дјела провијавала је политика отпора нападу Информбироа, истицано братство и јединство, те дотицано осјетљиво питање националног идентитета босанскохерцеговачких муслимана.

На свечаним академијама и чланцима у штампи изашлим поводом обиљежавања вијека од пјесникове смрти, наглашавана је "Његошева спремност" да се одупре сваком покушају угрожавања црногорске слободе, па макар она долазила и од Русије. Истицане су "неприлике" које је Црна Гора у Његошево вријеме имала од ове велике словенске земље, те његова борба да се ослободи "руског туторства". Изражаван је "слободарски став једног народа" који не

⁶ Muhamed Nametak, *Bosanski trougao u crvenoj zvijezdi: kulturni tokovi i izgradnja "socijalističkog društva" u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1952*, Sarajevo 2017, 139

⁷ Погледати: Милован Ђилас, *Легенда о Његошу*, Београд 1952; Душан Ђуровић, *Његош: драма у три чина*, Сарајево 1952.

⁸ Партијски орган *Борба* описивала је Његоша као "снажног народног генија и великог поборника слободе. Такође, сарајевско *Ослобођење* је поводом поменутог јубилеја, током 1951. објавило десетак чланака у којим су се аутори бавили различитим аспектима Његошевог живота, истичући његову пјесничку и државничку величину. *Борба*, 5. септембар 1951, 1; Погледати двевни лист *Ослобођење* за 1951. годину.

⁹ Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*, Beograd 1988, 28–55

дозвољава да му се други "мијеша у оно што је његово" и да му одређује "како ће живјети у својој кући".¹⁰

Ипак, однос југословенских комуниста према карактеру Његошеве владавине и књижевног стваралаштва у Босни и Херцеговини – земљи чврстом партијском руком потиснутих мржњи, није био јединствено прихваћен. Док су у историји културе српског народа лик и дјело Петра II Петровића Његоша представљали својеврсну резултанту свих његових духовних, политичких и историјских стремљења ка слободи,¹¹ босанскохерцеговачки муслимани су га доживљавали на супротан начин. Дио њихове интелектуалне елите изражавао је незадовољство поводом прославе Његошевог јубилеја, сматрајући је "изразом велико српског шовинизма који је уперен против муслимана".¹²

Дио интелектуалаца није прихватао афирмативно истицање Његошевог књижевног дјела и државничких ставова. То је утицало на продубљивање разлика у колективном историјском памћењу народа Босне и Херцеговине, што је компромитовало, чак и репресијом чувано, братство и јединство, али и конфронтирало власт са босанскохерцеговачким муслиманима по питању њиховог идентитета. Супротно становишту југословенских комуниста да је национално питање "скинуто са дневног реда", већ током педесетих година указивали су се проблеми успостављених односа у Босни и Херцеговини.

Настало током Другог свјетског рата као борбена парола КПЈ, братство и јединство је у мирнодопским условима прерасло у званичну државну политику, чија је функција била обезбиједити помирење југословенских народа, а учвршћивање овог идеолошко-политичког обрасца био је један од кључних задатака свих друштвенополитичких сфера социјалистичке Југославије и Босне и Херцеговине.¹³

Из Његошеве политичке биографије и књижевног опуса црпљени су догађаји и истицани детаљи који афирмишу политику братства и јединства. Наглашавано је да владино разумијевање слободе није имало само уска

¹⁰ *Ослобођење*, 28. октобар 1951, 5; *Борба*, 6. септембар, 1–2

¹¹ *Ослобођење* је у години обиљежавања вијека од смрти Петра II Петровића Његоша писало како је у Босни и Херцеговини доживљаван црногорски владар и велики пјесник. Истакнуто је да су многи неписмени српски сељаци слушајући научили и напамет знали Горски вијенац, као и да су Његошеви стихови, попут народне пјесме, веома брзо постали општеноародна својина. *Ослобођење*, 28. октобар 1951, 5

¹² АБХ, фонд: Централни комитет Комунистичке партије Босне и Херцеговине (даље: ЦККПБХ) кут. 2/52, сигн. 50-32/52, Записник са састанка Бироа Градског комитета КП БиХ Сарајево, одржаног 18. фебруара 1952.

¹³ У сврху учвршћивања али и обезбјеђивања будућности политике братства и јединства, КПЈ је нарочиту пажњу поклањала раду са "народном омладином". Афирмисан је заједнички рад српске, хрватске и муслиманске омладине на радним акцијама, изградњи задружних објеката и другим друштвено корисним активностима. АБХ, ЦККПБХ, кут. 427/50, сигн. 1907, Извјештај о раду народне омладине Босне и Херцеговине у 1949. години, Сарајево 19. јануар 1950. Драженко Ђуровић, "Проблем братства и јединства у Босни и Херцеговини", у: Бањалучки новембарски сусрети 2018, Зборник радова, књига 19, Бања Лука, 16. новембар 2018, 114

политичка схватања ограничена на Црну Гору, већ широка, "југословенска схватања ослобођена вјерских и свих других предрасуда".¹⁴ На свечаној академији поводом Његошевог јубилеја одржаној у Цетињу, предједник Владе Црне Горе Блажо Јовановић¹⁵ је у свом реферату, између осталог, истакао да је Његош: "(...) развијао идеју братства и јединства међу југословенским народима и то са највише разумијевања и са највећом упорношћу, без обзира на вјерске или друге разлике, по чему је био истински претеча данашњег Титовог покољења (...)"¹⁶

У школским умјетничким програмима и свечаним академијама организованим у Његошеву част, поводом стогодишњице његове смрти, учествовали су ученици и професори различитих националних и религијских припадности, манифестујући тим братство и јединство.¹⁷ Међутим, употреба садржаја попут комада из *Горског вијенца* – "Свршетак говора игумана Стефана црногорским јунацима, непосредно прије истраге потурица" имала је контрапродуктиван ефекат.

Босанскохерцеговачки муслимани су се сами често признавали Турцима, подразумијевајући под тим припадност исламској вјери. Блискости са Турцима и идентификовању са њима учени су из генерације у генерацију у вјерским школама – мектебима, а утицај таквих образовних тенденција био је присутан и педесетих година двадесетог вијека.¹⁸ Због тога је помињање Тура-

¹⁴ *Ослобођење*, 26. октобар 1951, 6

¹⁵ Блажо Јовановић рођен је 1907. у Подгорици. Био је члан КПЈ од 1924. Због револуционарног рада у међуратном периоду је више пута хапшен. Учествовао је у организацији Тринаестојулског устанка у Црној Гори, а у току НОР-а обављао је више дужности. Између осталог, био је и члан АВНОЈ-а. После ослобођења биран је за предједника Владе Народне Републике Црне Горе (1945–1953) и предједника Извршног вијећа НР Црне Горе. На Петом конгресу КПЈ изабран је за члана ЦК КПЈ, а на Првом Конгресу КП Црне Горе за секретара КП Црне Горе, док је на Трећем пленуму ЦК КПЈ 1954. изабран за члана Извршног комитета ЦК КПЈ. Одликован је Орденом народног хероја Југославије. Умро је у Игалу 1976. *Jugoslovenska enciklopedija*, књига 4, Zagreb 1960, 535; *Narodni heroji Jugoslavije*, том I, Beograd 1982

¹⁶ *Борба*, 6. септембар, 1–2

¹⁷ На школској приредби организованој у бањалучкој Грађевинској средњој техничкој школи у част великог пјесника, пјесму "Бесмртном Његошу" рецитовала је Нада Радуловић – ученица четвртог разреда. Професор књижевности Јулије Шолтић говорио је "Есеј о Петру Петровићу Његошу". Ученик првог разреда Енес Робовић рецитовао је "Његошеве афоризме о животу". Директор Индустијске средње техничке школе у Бањалуци Џемал Буразеровић говорио је "Свршетак говора игумана Стефана црногорским јунацима, непосредно прије истраге потурица". Директор школе Фрањо Микуш потписао је документ којим је "обавјестио" Савјет за просвјету, науку и културу НР Босне и Херцеговине да је свечаност успјешно организована. Имена и презимена ученика и наставника који су организовали и реализовали свечану академију указују на мултирелигиозни и мултиетнички састав школе, али и на њихово "заједничко залагање" за братство и јединство. АБХ, СПНКНРБХ, кут. 11/51, сигн. 9856/51, Прослава стогодишњице смрти Петра Петровића Његоша

¹⁸ Израз потурица или потурчењак, колоквијалан и погрдан назив за словенске хришћане преобраћене у ислам, односио се и на босанскохерцеговачке муслимане. За Турчина у етнич-

ка и Турске у негативном контексту и предавања о њиховом насиљу у "нашим крајевима" генерисало проблеме у наставном процесу у појединим школама, односно изазивало отворено незадовољство ученика и родитеља босанскохерцеговачких муслимана.¹⁹ Његошев *Горски вијенац*, "истрагу потурица" и његово умјетничко изражавање уопште, критиковала је муслиманска емиграциона штампа, готово од првих изашлих бројева. Владичино дјело, значајно заступљено у уџбеницима "народног просвјешћавања", оцјењивано је као изузетно негативно са становишта правилног развоја омладине.²⁰

Промоција политике братства и јединства кроз догађаје из периода Његошеве владавине и садржаје његовог књижевног дјела није наилазила на позитивне реакције босанскохерцеговачких муслимана. Они су под утицајем пропаганде предратних политичара и хоџа, који су одржавали везе са колаборационистичком и антикомунистичком емиграцијом, осјећали неповјерење према политици КПЈ и њеном односу према традицијама и вјерским осјећањима становништва исламске вјере у Босни и Херцеговини.²¹ То је нарушавало односе са Србима, народом који је у Босни и Херцеговини, захваљујући масов-

ком смислу босанскохерцеговачко становништво исламске вјере имало је израз "Туркуша" или "Османлија". Muhemad Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta (Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana)*, Zagreb 1990, 70

¹⁹ АБХ, фонд: Централни комитет Савеза комуниста Босне и Херцеговине (даље: ЦКСКБХ), кут. 7/58, без сигн., Међунационални и међувјерски односи у Босни и Херцеговини и њихов утицај на васпитавање школске омладине, Сарајево, април 1958.

²⁰ *Bosanski pogledi: nezavisni list muslimana Bosne i Hercegovine u iseljeništvu: 1960–1967*, pretisak, London 1984, (dalje: *Bosanski pogledi*), mart 1962, pretisak, 181–182; M. Nametak, *Bosanski trougao u crvenoj zvijezdi*, 139

²¹ Проуштака, хрватски национално определијелена муслиманска емиграција је у "Меморандуму" Свеисламском конгресу, који је фебруара 1951. одржан у пакистанском Карачију, између осталог истакла да су Срби "од почетка, па непрекидно даље, заузимали главне положаје у комунистичким редовима" и да су још увијек "главна потпора комунистичке владавине" у србокомунистичкој Југославији. Сличне ставове у земљи је заступао антикомунистички настројен муслимански клер, који је имао велики утицај на босанскохерцеговачке муслиманске масе. Такође, муслиманска, пробощњачки настројена, емиграциона штампа је, почетком шездесетих година, "неравноправни положај" муслимана у Босни и Херцеговини илустровала примјером националног састава Скупштине Босне и Херцеговине. Истицано је да је од укупно 196 посланика у Републичком вијећу и Вијећу произвођача, Срба 144, Хрвата 38, један Црногорац, 9 Југословена и свега четири "неопредјељена муслимана". Констатовано је да су они, и поред постојања "преко 33% 'неопредјељених' муслимана, у Скупштини заступљени само са 2%. Поједини научници, у дјелима насталим након пада комунизма и распада Југославије, закључују да су све до половине шездесетих година Босном и Херцеговином, под окриљем комунизма, "владали српски кадрови и у српском интересу". Džafer Kulenović, *Sabrana djela 1945–1956*, Buenos Aires, 1978, 147; ЦККПБХ, кут. 49/52, без сигн., Реферат Ђуре Пуцара Старог на V. Пленуму ЦК КП Босне и Херцеговине; Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, Sarajevo 1998, 212

ном учешћу у НОП-у и револуцији, био убједљиво најзаступљенији у власти и партијском чланству.²²

Југословенска штампа је, извјештавајући о прослави вијека од Његошеве смрти, читалачким масама преносила садржаје који су, са становишта поменутих идентитетских осјећања, за босанскохерцеговачке муслимане били тешко прихватљиви. *Борба* је објавила реферат Блажа Јовановића који је, парафразирајући пјесника, на централној државној свечаности у Цетињу, истрагу потурица окарактерисао напредном борбом против "туђинскога кота" и "губе" која се "стално множила у торини", одакле ју је требало "тријебити".²³ Сарајевско *Ослобођење* је ширило "партијску мисао" да је Његош од истраге потурица – "једног епизодног догађаја из историје Црне Горе", створио "реалистичну пјесничку повјест читавог нашег народа, величанствену по снази и љепоти".²⁴ Муслиманским масама је копрене укоријењених традиција било тешко скинути, а наглашавање "напредног карактера" истраге потурица и Његошевих "радикалних ставова" у борби за ослобођење од Турака, уз истицање високе естетичке вриједности његовог дјела, доживљавали су као још један удар КПЈ на муслиманску традицију и духовност.²⁵ Значајну улогу у укорјењивању таквих осјећања имала је антикомунистичка интелигенција. У емиграционој штампи видљиво је континуирано иступање са ставовима да је Његошево стваралаштво имало катастрофалне посљедице на босанскохерцеговачке муслимане, и да се "дух инквизиције" уперен против муслимана, још од деветнаестог вијека, глорификује кроз Његошево перо.²⁶

Поруку братства и јединства, али и елементе компромитације ове политичке идеје југословенских комуниста, имао је у *Ослобођењу* објављен чланак "Црногорско-херцеговачки односи у доба Перта II Петровића Његоша". У тексту је истакнуто Његошево "братимљење" са херцеговачким везиром Алипашом Ризванбеговићем 1842. у Дубровнику, и то након жестоких обрачуна између Црногораца и Турака.²⁷ Поред "подсјећања" читалаца на значајан догађај из периода Његошеве владавине, чланак је имао примјесе употребе прошлости у идеолошко-политичке сврхе. Примјером "братимљења и братства"

²² *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine, knjiga 2*, Sarajevo 1990, 29; Vera Katz, "Osnovna obilježja nacionalne strukture članstva KPJ/SKJ u Bosni i Hercegovini 1945–1953", *Prilozi Instituta za istoriju Sarajevo XXIII/1988*, br. 24, Sarajevo 1988, 268–275

²³ *Борба*, 6. септембар 1951, 1–2

²⁴ *Ослобођење*, 5. септембар 1951, 4

²⁵ У свјежем сјећању босанскохерцеговачких муслимана било је усвајање Закона о забрани ношења зара и фереце, који је донесен на Седмом редовном засједању Народне скупштине НР Босне и Херцеговине 28. септембра 1950. Комунистичка партија Југославије је преко Антифашистичког фронта жена још од 1947. водила кампању за "откривање" муслиманки, али је отпор томе био доста велик. Значајан дио становништва исламске вјере је то схватао као "обезвјеђивање моралних начела муслиманске породице". Š. Filandra, *Bošnjačka politika*, 217–218.

²⁶ *Bosanski pogledi*, decembar 1964, pretisak, 453

²⁷ *Ослобођење*, 26. октобар 1951, 6

православног Србина из Црне Горе и муслимана истицан је "историјски континуитет", који треба да утре пут братству и јединству њиховим савременицима у Босни и Херцеговини, који су, такође, у блиској прошлости били суочени са сличном судбином – међусобним крвавим обрачунима и сукобима.²⁸

У наведеном чланку цитиране су владичине клетве упућене Омер-паши Латасу, кривцу за смрт "побратима", у којој га назива "потурчењаком", и у којој доминира потенцирање његовог српског поријекла.²⁹ Наглашено истицање српства, те изразито негативан однос према "потурицама" и Турцима, задирали су у осјетљиво питање идентитета босанскохерцеговачких муслиманских маса и отварали нове супротстављености у "збратимљеној" Босни и Херцеговини.

Слабо развијене националне свијести, суочени са кризом идентитета и различитим опредјељењима сопствене интелигенције, босанскохерцеговачко становништво исламске вјере се педесетих година налазило у процјепу између утицаја оставштина турске традиције – снажног осјећаја припадности исламској вјери, и политике КПЈ према њиховом идентитету.³⁰ Иако је проблем националног питања становништва исламске вјере у Босни и Херцеговини многоструко надилазио ниво перцепције и поимања Његошеве владавине и стваралаштва, ипак се осјећао кроз схватање и тумачење његовог дјела.

Комунистичка партија Југославије је у Босни и Херцеговини сузбијала употребу турског имена за означавање домаћих муслимана, а разлози за то су

²⁸ Исто

²⁹ Објављен је дио писма Љубомира Ненадовића из априла 1851. године, који је забиљежио Његошеву клетву упућену Омер-паши Латасу: "Е, да Бог да пошао трагом свију потурчењака; српско му зрно срце разлијело, као што је то било свима потурченим пашама; е, да Бог да га разгубало српско млијеко, којим је одгојен; е, да Бог да на страшном суду погледао се у очи са Обилићем!" *Ослобођење*, 26. октобар 1951, 6

³⁰ Родољуб Чолаковић, један од водећих комуниста из Босне и Херцеговине, у својим дневничким забиљешкама је окарактерисао муслиманску интелигенцију као "кочницу формирања своје нације". По њему, умјесто да буде "квасац формирања муслиманске нације", интелигенција се већином национално определијелила као Хрвати или Срби, удаљујући се тако од муслиманских маса. Оне се нису осјећале ни једним ни другим – остајући "у илузији" да су Турци, не као Османлије али ипак Турци – јер су "турске вјере". Иако је КПЈ током Другог свјетског рата афирмисала признавање националне равноправности босанскохерцеговачких муслимана, први Устав социјалистичке Југославије, донесен крајем јануара 1946. године, дефинитивно је озваничио одустајање од ове замисли. Југословенски комунисти су се педесетих година по питању номинације муслимана суочавали са својеврсним "лутањем", што се огледало кроз понуђене различите облике пописног изјашњавања. Муслиманима који се нису изјаснили као Срби или Хрвати, на попису из 1948. године остављена је могућност да се изјасне као "неопредјелени муслимани". На сљедећем попису, 1953. године, умјесто "неопредјелени муслимани", пописна опција је била "југословени–неопредјелени", да би 1961. "понуђени" избор опредјељења био "муслиман", али не у националном већ у етничком смислу. Здравко Антонић, *Родољуб Чолаковић у светлу свог дневника*, Београд 1991, 383–384. Погледати: *Zasedanje Ustavotvorne skupštine: 29. novembar 1945 – 1. februar 1946: stenografske beleške*, Београд 1946, 186–187; *Upredni pregled rezultata popisa od 1921–1981. godine*, Београд 1988.

били двојаки. Такво именовање косило се са актуелном политиком обликовања идентитета овог словенског становништва и борбом против "назадног" утицаја религије на развој "напредног социјалистичког човјека – с обзиром на то да је турска номинација била еквивалент припадности исламској вјери.³¹ Сходно томе, власт је давала публицитет босанскохерцеговачким културно-просвјетним радницима и књижевницима који су својим ставовима и умјетничким изражавањем, инспирисаним Његошевим дјелом, исказивали негативне ставове према Турцима и Турској. Салко Назечић³² је, говорећи на централној свечаној академији организованој у Босни и Херцеговини поводом стогодишњице Његошеве смрти,³³ у реферату *О Његошевом схватању слободе* истакао да је зарад постизања "националног јединства", било неопходно уништити све оне који "помажу Турчину".³⁴ Сличног садржаја је и приповијетка Душана Ђуровића³⁵ – *Смрт под Ловћеном*, која је такође била дио програма ове значајне културне приредбе. Аутор је, у контексту "Његошевог времена", изражавао племениту

³¹ Родољуб Чолаковић је у Београду, априла 1945. године, говорећи на приредби поводом одржавања првог броја правничких усмених новина, заузимао ставове на линији политике КПЈ према националном питању. Истакао је да у Босни и Херцеговини живе "двје нације: Срби и Хрвати, и муслимани који су несумњиво словенске расе", којим ће нова власт дати могућност да се "мирним еволутивним путем национално одредје". Комунистичка партија Југославије је почетком педесетих година интензивирала "борбу против религије". Она је своју идеолошку акцију усмјеравала ка масама у циљу неутралисања ширења религијских "неистина и мрачњаштва". Појаве да су локални партијски комитети у Босни и Херцеговини, у којим је био значајнији број муслимана, називани "турским", и да су у њима "Турци на власти", окарактерисане су као активност "класног непријатеља" у циљу "распиривања шовинизма". *Ослобођење*, 9. април 1945, 2; АБХ, ЦККПБХ, кут. 2/52, без. сигн., Записници са састанака бироа средњих комитета на којим су разматрана питања "непријатељског дјеловања клера" и "назадног утицаја религије"; АБХ, ЦККПБХ, кут. 514/50, сигн. 7/50, Извјештај инструкторске екипе ЦК КП БиХ о обиласку партијске организације Сарајевске области

³² Салко Назечић (1904–1970), завршио је студије југословенске и компаративне књижевности 1928. у Београду. Био је учесник НОБ-а, а члан КПЈ постао је 1943. Назечић је обављао више партијских функција у области просвјете и Агитпропа. У партијским карактеристикама датим 1945. оцијењен је као "доста партијан" и комуниста са "много иницијативе". Архив Југославије, фонд: Централни комитет Савеза комуниста Југославије, II БиХ – кут. 20/1-46, сигн. II БиХ-К20/9, Комисија за школе, Сарајево 13. децембар 1945; *Spomenica 60. godišnjice Filozofskog fakulteta u Sarajevu: (1950–2010)*, Сарајево 2010, 152–153

³³ Централна свечана академија поводом прославе стогодишњице Његошеве смрти одржана је 27. октобра 1951. године у Дому Југословенске армије у Сарајеву. *Ослобођење*, 28. октобар, 3

³⁴ *Бразда*, септембар – октобар 1951, 688–689; *Ослобођење*, 28. октобар 1951, 5

³⁵ Душан Ђуровић је рођен у Даниловграду 1901. године, гдје је завршио основну школу. Гимназију је похађао у Подгорици, а Филозофски факултет у Београду. Писао је приповијетке, романе, чланке, есеје, приказе и драме. Службовао је у учитељској школи у Даниловграду и Сарајеву, као и у Првој гимназији и Народној библиотеци у Сарајеву. Био је дописни члан Академије наука и умјетности Босне и Херцеговине. Учествовао је у Тринаестојулском устанку у Црној Гори. Умро је 1993. *Enciklopedija Jugoslavije*, knjiga 3, Zagreb 1958, 214; Званични сајт Академије наука и умјетности Босне и Херцеговине, приступљено 25. новембра 2018, http://www.anubih.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=61&Itemid=493&lang=ba

борбу за одбрану "српске државе и слободе", док је Турску окарактерисао као "дивљу и крволочну".³⁶

Овакви текстови изговарени у јавности, упркос томе што су представљали умјетничко изражавање, негативно су утицали на осјетљиве односе у Босни и Херцеговини. Они су за босанскохерцеговачко становништво исламске вјере били неприхватљиви и увредљиви, како са становишта снажног религијског идентитета, тако и туркофилских осјећања.³⁷ Муслимански интелектуалци у емиграцији константно су се супротстављали Његошевом начину "пјесничког патриотског изражавања". Поједини су, исказујући блискост Турцима, истицали да се турско и исламско господарење у прошлости, за разлику од "Његошевог уздизања злочина", никада није одликовало насилничким понашањем било које врсте. Наглашавали су толерантан однос турске империје према хришћанским поданицима, оцјењујући то једним од пресудних фактора њиховог физичког опстанка током вијекова ропства.³⁸

За разлику од хрватске националне оријентације исламског становништва у Босни и Херцеговини, која је педесетих година била на нивоу појединаца и антикомунистички настројених интелектуалаца – неријетко под утицајем усташке емиграције,³⁹ српска национална одређеност је имала много снажније упориште. Доминантан број босанскохерцеговачких муслимана – чланова КПЈ, национално се декларисао као Срби.⁴⁰

³⁶ *Бразда*, септембар – октобар 1951, 673

³⁷ Ислам је за доминантан број босанскохерцеговачких муслимана био суштински елемент њиховог идентитета и језгро друштвеног бића. Колико је ислам био покретач њихових свеукупних тежњи говори податак да је крајем четрдесетих и почетком педесетих година код дијела становништва исламске вјере у Босни и Херцеговини, нарочито међу муслиманском омладином која се окупљала око организације "Млади муслимани", била жива идеја о стварању "аутономне Босне и Херцеговине у склопу велике муслиманске заједнице", чији је дио била и Турска. *Š. Filandra, Bošnjačka politika*, 211; АБХ, ЦККПБХ, кут. 427/50, сигн. 1907, Извјештај о раду Народне омладине Босне и Херцеговине у 1949. години, Сарајево, 19. јануар 1950.

³⁸ *Bosanski pogledi*, mart–april 1963, pretisak, 269–270; Хусеин Витешкић, предсједник муслиманског Културног вјерског дома у Чикагу, током прве половине шездесетих година је, поистовјећујући се са Турцима, а полазећи од њихове империјалне "снаге у прошлости", истицао: "Да смо ми муслимани радили по логици Андрића и Његоша, не би било ни Његоша ни Андрића ни за сјемена". *Bosanski pogledi*, decembar 1964, pretisak, 453.

³⁹ *Š. Filandra, Bošnjačka politika*, 212

⁴⁰ Српска национална одређеност међу муслиманима члановима Партије у Босни и Херцеговини је била присутна без обзира на укупну националну структуру становништва по срезовима. Тако је према подацима из 1953. у срезу Босански Шамац, у којем су релативна већина били Хрвати, од укупно 152 муслимана – члана Партије, било 135 Срба, шест Хрвата, а 11 неопређених. У Јајачком срезу, са релативном српском већином, од укупно 338 муслимана, српског одређења било је 247 комуниста, хрватског 45, док је неопређених било 46. У мјешовитом Зворничком срезу, од 199 муслимана, српског одређења их је било 124, хрватског 21, док су 54 била неопређена. У већински муслиманском Височком срезу од 872 муслимана чланова КПЈ, српског националног одређења било је 649, хрватског 174, а 49

Сходно томе, информативни и културни програм настајао у Босни и Херцеговини поводом пјесниковог јубилеја 1951. године, имао је садржаје који су наглашавали српско поријекло домаћих муслимана. У сарајевском *Ослобођењу* су афирмисани научни ставови да је Његошева жеља била, у "побратиму" Али-паши Ризванбеговићу "као потурченом Србину", пробудити српска осјећања.⁴¹ Слична становишта провијавају у драми *Његош* аутора Душана Ђуровића. Он умјетничком фикцијом дијалога Петра II Петровића Његоша и Љубомира Ненадовића говори о "браћи" која су отишла за "великим комадом" и служе Османском царству. Ђуровић драмским књижевним изразом илуструје Његошево обраћање Ненадовићу, у коме му говори: "...зар нијесу све оне паше и везири што су Црну Гору крвљу обливали, српско млијеко сисали", као и "зар Омер паша, који сад држи турско царство и спрема се да удари на Црну Гору" није Србин, његов "сународник".⁴²

Међутим, српска национална опередијеленост босанскохерцеговачких муслимана задржала се на нивоу њихове партиципације у КПЈ, док у масама није имала значајно упориште. Они су своју посебност "чували" и показивали тако што су се на пописима становништва масовно изјашњавали као "национално неопредјелени".⁴³

Историчар Смаил Балић⁴⁴ је повезивао своје ставове о српској националној номинацији босанскохерцеговачких муслимана са карактером Његоше-

неопредјелених муслимана. Š. Filandra, *Bošnjačka politika*, 212; АБХ, ЦКСКБХ, кут. 8/54, Годишњи статистички извјештаји среских комитета

⁴¹ Ријеч је о научним анализама историчара Јагоша Јовановића. С обзиром на то да је Али-пашин син Мехмед Али-паша Ризванбеговић био један од првих босанскохерцеговачких муслимана који се декларисао као Србин, овакви написи указују на "доказивање" постојања континуитета у развоју њиховог српског националног опередијеленја. Иако је готово читав животни вијек провео у Турској, гдје се одселила породица његовог оца, којег је дао убити Омер-паша Лагас, Мехмед Али-паша је усвојио српску националну идеологију, био поборник ћирилице, "лијепог херцеговачког дијалекта и Вуковог правописа" којим би, по њему, требало да се служе сви "Срби муслимани". *Ослобођење*, 26. октобар 1951, 6; М. Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta*, 165.

⁴² Д. Ђуровић, *Његош*, 26

⁴³ Према попису становништва из 1948. године у Босни и Херцеговини је било 778.403 "неопредјелених муслимана", док се истовремено нешто више од петине "опредјелило" на неку од југословенских нација, највише Србе, Хрвате и Црногорце. При попису из 1953. године, за сва лица југословенског поријекла која нису имала ближу националну опередијеленост, уведена је нова статистичка колона "Југословен – неопредјелен". Таквих је међу босанскохерцеговачким муслиманима било 891.800. Када је 1961. године уведена колона "муслиман" (у смислу етничке припадности) у Босни и Херцеговини их је било 842.248, док се истовремено 265.731 муслимана изјаснило као "Југословен – национално неопредјелен", што је представљало 84% од свих који су се у Југославији изјаснили на овај начин. Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997, 562–563

⁴⁴ Смаил Балић је већи дио живота провео у емиграцији, гдје је уско сарађивао са Адилем Зулфикарпашићем. Његова научна интересовања била су оријентисана на истраживање исламске компоненте Босне и Херцеговине. Иако се дуго осјећао као Хрват, прихватио је бошњачко

вог стваралаштва. Његово величање "истребљења потурица" и, како је говорио, намјеру да ту идеју "овјековјечи и за надолазећа покољења", с обзиром на употребу пјесниковог дјела у културно-просвјетном животу социјалистичке Југославије, сматрао је кочницом српске националне еманципације муслимана.⁴⁵ Био је мишљења да они који су се "до јучер", "макар и посве неоправдано", осјећали Турцима, у "српском национализму такве врсте" не могу наћи своје мјесто и с њим се "истински сродити".⁴⁶

Ставови Ђура Пуцара Старог изнесени на Петом пленуму ЦК КП Босне и Херцеговине, одржаном 15. и 16. априла 1952. године у Сарајеву, да је муслиманско питање "прегазио наш револуционарно развој", били су само демагошка прокламација у складу са тада важећом националном политиком КПЈ.⁴⁷ Они на терену нису имали реалне основе. Насупрот привидно хармоничним односима у Републици, КПЈ се суочавала са неријешеним "муслиманским питањем", које је притискало ионако крхке међунационалне односе у Босни и Херцеговини. Оно ће јавно бити отворено шездесетих година, у вријеме када се Југославија суочавала са озбиљном економском и политичком кризом.

Противрјечности које је унутар босанскохерцеговачког друштва изазивало схватање Његошевог дјела добар је примјер како су тумачења значајних датума и личности из историје културе, и прошлости уопште, дјеловала на међунационалне односе у централној југословенској републици. Антикомунистички оријентисани муслимански интелектуалци у земљи и иностранству, поред противљења форсирању Његошевих државничких и књижевних остварења, слично су реаговали и на манифестације поводом обиљежавања јубилеја Херцеговачког устанка (1852–1952).⁴⁸ Такође, на "удару" се нашао и књижевник Иво Андрић, а његова дјела *На Дрини Ћуприја* и *Травничка хроника*, због "многобројних примјера негативног приказивања Босне и муслимана", окарактерисана су као антимуслиманска.⁴⁹ Ставови интелектуалаца да су поменута књижевна дјела имала тенденцију да "муслимане прикажу у најгорем свијетлу",⁵⁰ продубљивали су међунационалне дихотомије у Босни и Херцеговини.

Такође, значајан дио савремене бошњачке интелигенције сматра да су "идеолози антимуслиманства", од средине 19. вијека до најновијег времена, у

ационално опредјељење и радио на бошњачкој националној еманципацији босанскохерцеговачких муслимана. М. Imamović, *Bošnjaci u emigraciji*, 348

⁴⁵ *Bosanski pogledi*, novembar 1960, pretisak, 61–62

⁴⁶ Исто

⁴⁷ ЦККПБХ, кут. 49/52, без сигн., Реферат Ђуре Пуцара Старог на V Пленуму ЦК КП Босне и Херцеговине

⁴⁸ АБХ, ЦККПБХ, кут. 2/52, сигн. 50-32/52, Записник са састанка Бироа Градског комитета КП БиХ Сарајево, одржаног 18. фебруара 1952.

⁴⁹ АБХ, ЦККПБХ, кут. 2/52, сигн. 50-32/52, Записник са састанка Бироа Градског комитета КП БиХ Сарајево, одржаног 18. фебруара 1952; *Bosanski pogledi*, mart 1961, pretisak, 176–177

⁵⁰ *Bosanski pogledi*, mart 1961, pretisak, 178

Његошевом *Горском вијенцу* налазили "разлоге, подстицаје и оправдање" за злочине над муслиманима, без обзира на то да ли су чињени у име "хришћанских завјета", "нацијских циљева" или "комунистичких облика разумјевања слободе и друштвене правде".⁵¹ Према појединим бошњачким интелектуалцима, поред остварења Ива Андрића, Његошева дјела, нарочито *Горски вијенац*, служила су у сврху остваривања "великосрпске политике" и била једно од главних оружја заговорника "оспоравања могућности босанског друштва и његове државе".⁵²

Резиме

Окарактерисан као пјесник и државник који се борио за слободу свих југословенских народа, Петар II Петровић Његош је са становишта идеологије и политике КПЈ био позитивна историјска личност. Стогодишњица његове смрти 1951. године обиљежена је у Југославији и Босни и Херцеговини низом свечаности, а садржаји прославе овог јубилеја имали су елементе који су промовисали актуелна опредјељења партије на власти. Била је видљива афирмација братства и јединства, али и политика обликовања идентитета босанскохерцеговачких муслимана. Међутим, истицање српства и наглашавање негативних ставова према "потурицама и Турцима", противрјечили су суштини њихових религијских и идентитетских осјећања. Таква политика изазивала је током педесетих година подозривост дијела интелектуалне елите босанскохерцеговачких муслимана, али и народних маса исламске вјере, компромитујући борбу за учвршћивање братства и јединства и погоршавајући међунационалне односе у Босни и Херцеговини.

Draženko Đurović

BOSNIA-HERZEGOVINA CONTRACTS IN THE LIGHT OF UNDERSTANDING AND INTERPRETATION OF THE WORKS OF PETER II PETROVIĆ NJEGOŠ FIFTY YEARS OF THE TWENTIETH CENTURY

Summary

Described as a poetic and statesman who fought for the freedom of all Yugoslav peoples, Petar II Petrović Njegoš was a positive and acceptable historical figure from the standpoint of the ideology and politics of the CPY. The centenary of

⁵¹ Rusmir Mahmutćehajić, *Andrićevstvo: Protiv etike sjećanja*, Beograd 2015, 189

⁵² R. Mahmutćehajić, *Andrićevstvo*, 289; Muhsin Rizvić, *Bosanski Muslimani u Andrićevu svijetu*, Sarajevo 1996, 145–158

his death in 1951 was celebrated in Yugoslavia and Bosnia and Herzegovina by a series of festivities, and the contents of the celebration of this jubilee had elements that promoted the current political commitment of the CPY. Particularly visible was the affirmation of brotherhood and unity, but also the current policy of identity formation of Bosnian Muslims. However, emphasizing Serbianness and emphasizing negative attitudes towards "Turks and Turks" was at odds with the substance of their religious and identity sentiments. This provoked suspicion on the part of the intellectual elite of the Bosnian Muslims, as well as on the popular masses of the Islamic religion, compromising the politics of brotherhood and unity and worsening international relations in Bosnia and Herzegovina.